

חווית אלימות בין הורית בקרב ילדים- מודל היוריסטי

תקציר מאמר מאת: איזיקוביץ, וינשטוק ואנוש, 1998

Children's Experience of Interparental Violence: A Heuristic Model

Written by: Zvi Eisikovits, Zeev Winstok and Guy Enosh University of Haifa.

Published in: Children and Youth Services Review, Vol.20, No. 6, pp 547-568, 1998

תוקצר ע"י איילת בינשטוק

קיים בסיס מחקרי רחב המצביע על מתאם חיובי בין ילדים החיים בסביבה משפחתית אלימה לבין התפתחות לקויה. על אף שהמחקרים חדשים יחסית ואינם חד משמעיים, הם מצביעים על התפתחות לקויה בתחומים הפיסיים, קוגניטיביים, רגשיים, התנהגותיים וחברתיים (אדלסון, 1997). למרות שמחקרים אלו מספקים מידע חשוב, הם אינם עוזרים להבין את החוויות הסובייקטיביות של הילדים ואת דרך היווצרותן. לעומת זאת ישנו בסיס מחקרי מצומצם שעוסק בהבניית החוויה ועורך ניתוח אמפירי של מרכיביה.

מטרת המחקר היא להמשיג את חוויות הילדים החשופים לאלימות בין-הורית ע"י האב כלפי האם, והצעת מודל תיאורטי הבנייתי, פרשני שיוכל לשרת כבסיס למחקרי המשך ולאבחון.

המאמר מזהה בסקירה הספרותית ארבעה מודלים של הבניות אפשריות לילדים החווים אלימות שכזו, מרחיב עליהם את הדין ומציע שני ממדים - רמת הכחשה/הכרה באירועי האלימות ורמת נאמנות להורה אחד או לשני, לפיהם נוצרות ההבניות ובנוסף מציע דרכים למיקום ילדים על פני מימדים אלו.

השלכות חשיפת הילדים לאלימות בין-הורית

החוקרים נמנעים משימוש במושג "ילד-עד" ושם את הילד כגורם אובייקטיבי, היכול לתת עדות על המתרחש. מחקר זה שם דגש על החוויה הסובייקטיבית של הילד ומשאיר פתח לרגשות ולמשמעויות שהוא קורא במתרחש, להן אין מקום בעדות אובייקטיבית. כמו כן היות והמחקר שואף להגיע למודל תיאורטי, הוא אינו מתעסק במשתני מגדר, יחסי הורה-ילד, התפתחות וסיבות האלימות.

ילדים אלו נקראו לחלופין דוממים, נשכחים ותוצר בלתי מכוון של האלימות הבין-הורית. חוויותיהם עלולות להכיל טראומה כתוצאה מעדות שמיעה, ראייה או תחושה של רמות אלימות שונות.

ישנה עלייה בספרות התיאורטית והאמפירית המראה על עלייה במודעות למימדי התופעה. מרבית המחקרים מראים קשר בין חשיפת הילדים לאלימות בין-הורית לבין בעיות התנהגות. מרבית המחקרים נוהלו תוך שימוש ב-Child Behavior Checklist (CBCL) או ב-Behavior Problems Checklist (BPC) והם מבוססים על מידע שנאסף מהדמויות המטפלות, בעיקר על ידי האם. המחקרים הללו מציגים קשר בין חשיפה לבין בעיות התנהגותיות של הפנמה, החצנה ויכולות חברתיות. חלק מן המחקרים מעידים על הערכת חסר של ההורים לגבי מידת חשיפת ילדיהם לאלימות.

רק לאחרונה התחילו להתבסס על מידע שנלקח מן הילדים עצמם. מידע זה עוזר להבין את חוויות הילד וכן לבדוק שוני ודמיון בין עדויות הילד לאלו של ההורים.

במישור הרגשי, ילדים אלו חווים רגשות עזים של אובדן, כעס, עצב, בלבול, אשמה, הלם, פחד, חוסר בטחון כללי וחוסר בטחון עצמי, וכן לחץ מהיתכנות פגיעה בהם עצמם. הם נוטים לחוש חסרי בטחון, לא בטוחים מה לעשות, ובמקרים רבים אחראים לאלימות.

מחקרים נוספים מראים כי ישנה השפעה על התפתחות הילדים החשופים לאלימות בין-הורית בדגש על קשיי הסתגלות, הן בטווח הקצר והן בטווח הארוך. בניסויים מציגים התנהגות מוחצנת וכשירות חברתית נמוכה, ואילו בנות מציגות התנהגות מופנמת והרבה פחות בעיות הסתגלות מבנים.

מחקר שנערך על ידי גרינץ' ופיכס (1990) הציע מספר מימדים לבחינת חשיפת הילדים, ביניהם תדירות, עוצמה, תוכן ופתרון הקונפליקט. כמו כן, ניתן למפות מימדים דמוגרפיים כמו מגדר, גיל וגזע. החוקרים מצאו קשר משמעותי בין בעיות נישואין (אלימות ושאינן אלימות) ובעיות הסתגלות, כאשר ניתן לראות כי הבעיות עולות יחד עם עלייה בחשיפה.

מסדרת מחקרים כמותיים וקליניים, שנערכו לאחרונה, עולה מידע המבוסס על נקודת תצפית של המשתתף, העוזר לנו להבין יותר לעומק את מורכבות חוויות הילד הנחשף לאלימות. הנס ופלד (1997) זיהו ארבע תמות המסכמות את חוויות הילד באשר לאלימות בין-הורית - חיים עם סוד, חיים בקונפליקט נאמנות, חיים עם פחד וטרור ואימוץ מודל אלים לחיקוי (עליהם נרחיב בהמשך)

הבניית האלימות הבין-הורית ע"י הילד בתוך הקונטקסט המשפחתי

כאשר ישנה אלימות, הילד צריך לפרש ולהבין אותה. בתהליך זה, הילד בונה מחדש את המציאות שלו, הכוללת את פרטי האירוע, הוריו, ביתו, תפיסתו את העתיד ואת עצמו.

גישת ההבנייה מדגישה את תפיסת המשמעות הסובייקטיבית המיוחסת ע"י שחקנים לתופעה חברתית. המציאות מובנית יותר מאשר נחשפת, על כן מאופיינת בפלורליזם ובגמישות כך שתתאים למעשים מכוונים של בני אדם.

המציאות מובנית ע"י קטגוריות ההתדיינות הבאות וההבניות שזוהו ע"י מודל זה.

כאשר אלימות מתרחשת, עולה השאלה "מה קרה כאן?" ומתוך עלייתה נעלמת תפיסת הבית כחוף מבטחים, יחד עם האמון של הילד במקומות בטוחים ובאנשים. יתרה מכך, הילד מפקפק ביכולת קריאת המציאות שלו. היות וזהו מצב שלא ניתן לחיות עמו לאורך זמן, הילד צריך להבנות מחדש את המציאות כך שיוכל להתקיים בה בביטחון יחסי. דרך זו עוזרת לו להתרחק מעט מן האירוע ולהפוך את הסיטואציה למוכרת.

התפיסה ופרשנות הילד את האלימות הבין-הורית מפורשת בתוך הקונטקסט המשפחתי, אך זולגת אל מעבר לו ואל הבגרות וכן הופכת לגורם מעצב בתפיסת עולמו הקיומית כמעין "מדריך למשתמש" המדריכה אותו כיצד עליו להרגיש ולפעול.

חוויות הילד מעוצבת בתהליך תלת-שלבי דרכו אירועי האלימות נטמעים בהבנת הקונטקסט המשפחתי.

שלושת שלבי ההתדיינות דרכם נטמעת אלימות בין הורית בחווית הילד :

1. **RECOLLECTION - היזכרות** - "היו רק דחיפות, לא היו מכות"... דרך שלב זה המשתתפים בוחרים

מה לזכור אודות אירוע האלימות. משא ומתן על 'מה קרה?'

המטרה: הסכמה על פרטי האירוע.

אמצעים ושיטות: הגזמה מול הפחתה; דרמטיזציה מול אדישות.

משא ומתן מתרחש בין כל המשתתפים באירוע. הילד שהיה עד לאלימות עצמה והן עד למשא ומתן, לומד כיצד מובנה הזיכרון הקולקטיבי וכן כיצד הוא יכול לחיות עם הפער בין מה שראה לבין מה שזוכר. לעיתים הילד הוא צופה פסיבי, אך לעיתים הוא נגרר כעד או כשופט בתהליך המשא ומתן ונדרש לצדד באחד ההורים, דבר העלול לגרור עימו אכזבה ואובדן אהבה של ההורה השני. התמודדות הילד עם קונפליקט זה היא ע"י החלטה במה להודות ובמי לצדד. ישנה אינטראקציה בין תפיסת המציאות לבין משמעויות מובנות עד למציאת איזון בין השניים.

2. **CAUSALITY - סיבתיות** - "אבא מזל סרטן, אמא מזל שור ואני מזל תאומים". משא ומתן על

'מדוע זה קרה?'

מטרה: התאמה הדדית בין הסיבות לאירועים.

אמצעים ושיטות: פסיכולוגיה עממית, אמונות מיסטיות. שיטות אלו עוזרות לילד לעשות סדר

3. **MORALIZATION- הכללת כללי מוסר והפקת לקחים** - "שקר גרוע יותר מאלימות פיזית".
 משא ומתן לגבי משמעות האירוע 'מה זה אומר?'. בשלב זה הילד מסיק מסקנות מוסריות מתוך האירוע. הוא יכול לשפוט את האירוע כראוי או לא ראוי (deserved), לשפוט אלימות ככלי לגיטימי או לא לגיטימי להשגת מטרה.
מטרה: הטמעת האירוע במבנה הערכי והעמדתו הכולל.
אמצעים ושיטות: שלב זה נע מעבר לאירוע הספציפי לכדי הבנת קונטקסט מוסרי משפחתי שונה, ומכאן שהאירוע הופך נורמטיבי בתוך הקונטקסט המשפחתי החדש.

ממדי התהליך

התהליך המתואר עד כה הינו מעגלי ומתמשך. משא ומתן מתרחש מחדש בכל שלב ושלב ברגע שאחד המשתתפים אינו מרוצה מההסכם הקיים או שגורם חיצוני מערער את הסטאטוס קוו.

ניתן להבין את התהליך הנ"ל באמצעות שני מימדים

1. דרגת ההכללה- מימד זה עוזר להבין עד כמה אירוע אלים יוכלל לתוך הקיום הכללי של אדם.
 2. דרגת אמוציונליות גבוהה עד נמוכה המלווה בהתאמה עם אוריינטציה קוגניטיבית נמוכה עד גבוהה- מימד זה עוזר להבין עד כמה האירוע דחוף ומיידי ועד כמה האדם מרוחק ממנו ומסוגל לשפוט את מעשיו או מגיב מתוך אמוציונאליות ופועל באופן ספונטני.
- מתוך שלושת שלבי ההתדיינות עולים 4 דפוסי התמודדות (הבניות מציאות) אפשריים לילד, וכן מתוך דפוסי ההתמודדות ניתן לראות את תהליך ההתדיינות אותו עבר הילד בשלבים השונים.

4 דפוסי ההתמודדות (הבניות מציאות) אותן יכול לאמץ הילד:

1. **חיים עם סוד-** בשלב ההזכרות המוטו הינו "לא קרה דבר", האלימות מוקטנת ואף מוכחשת. הופכת לסוד אישי ומול אחרים. על אף שקורה לעיתים רחוקות, כאשר מדובר באירוע משתמשת המשפחה במושגים שאינם אלימות. על אף ההכחשה האיום נשאר קיים, דבר המותיר סיכון פיזי ורגשי עבור הילד. סיכון פיזי לפגיעה אישית אליה לא יהיה דרוך ומוכן, וסיכון רגשי כאשר אין התמודדות של ממש עם הרגשות העולים, והסכנה המורגשת מהאירוע. ניתן לומר כי שלב הסיבתיות אינו מתרחש כלל ועיקר היות והילד מעדיף להתעלם מן המקרה מאשר לעורר או לנער את המשפחה. במקרים כאלו הדחקה או הכחשה נלמדים ככלים אמיתיים להתמודדות עם מצבי לחץ והמסקנה המוסרית היא כי יש דברים בעולם זה שאף אחד לא צריך לגעת בהם.
- ההשלכות הרגשיות הן שקר עצמי, פיצול פנימי ורגשות סותרים. ההשלכות ההתנהגותיות הן בלבול, acting out, ותת הישגיות.
2. **חיים בקונפליקט נאמנות-** בשלב ההזכרות והסיבתיות ישנה הודאה בקיומה של אלימות. הילד מצוי בקונפליקט נאמנות בין הוריו, הוא יכול לחוש אמפתיה להורה הפגוע וכעס כלפי הפוגע, או לחוש זלזול כלפי ההורה הפגוע והערצה כלפי הפוגע. כמו כן הילד עלול לחוש רגשות סותרים בו זמנית כגון אהבה ושנאה, התקשרות והזרה, קרבה וריחוק. הילד קרוע בין הוריו, לא יכול לתפוס עמדה אחת. בהדרגה הילד מגבש תפיסה מוסרית כי העולם רווי קונפליקטים. מרבית הילדים אינם מסוגלים לחיות בקונפליקט נאמנות לאורך זמן ומוצאים עצמם מצדדים בהורה אחד או בשני. מאותו שלב, המסקנה המתקבלת על ידי הילד היא כי פתרון קונפליקטים באמצעות אלימות היא לגיטימית וכי אלימות היא חלק מחיי היומיום ודרך שגרתית להתנהל במצבי לחץ. מרגע שהילד לקח צד בין הוריו, הוא חווה טרור ופחד ומפנים עולם של אגרסיה ואלימות.
- ההשלכות הרגשיות הן רגשות סותרים לכל הורה, והאשמה עצמית. ההשלכות ההתנהגותיות הן בידוד חברתי, שיתוק, וחוסר במיומנויות אינטראקטיביות.
3. **חיים בפחד וטרור-** בשלב ההזכרות והסיבתיות הילד נדחק לצדד בקורבן, הוא חש פחד ודאגה לעצמו ולאיימו מתוך אמונה כי אלימות כלפי האם תגרור בוודאי אלימות כלפיו (עיקר המקרים מדברים על אלימות של הבעל כלפי אישתו ועל כן המאמר מדגיש זאת) הפחד המציאותי והמצופה הופכים לשגרה יומיומית, כאשר תפיסת המשפחה מתחלקת לצד התוקף, החזק והאלים לעומת צד הקורבן

4. **חיים בקונטקסט אגרסיבי ומכוון שליטה**- בשלב ההזכרות והסיבתיות הילד נדחק לצדד בתוקף, דפוס חיים ההולך יד ביד עם אלימות ושליטה, כאשר המסקנה המוסרית היא כי החיים הינם ג'ונגל והחזק שורד. הילד תופס את העולם בצורה דיכוטומית במונחים של מנצחים ומפסידים והמשפחה נתפסת כחצויה בין המנצח החזק והשולט לבין המפסיד חסר האונים והפסיבי. הילד לומד כי אלימות היא תגובה לגיטימית לפתרון בעיות, ומעודד לרוב על ידי האב לקחת עמדה והופך ע"י חיזוקים חיוביים למשליט טרור בעצמו. הכללת הבנה זו לכדי תפיסת עולם, חודרת לשלל מערכות היחסים של הילד והן לזוגיות בוגרת. ההשלכות הרגשיות הן כעס וזעם, זלזול בקורבן, הערצה לתוקף. ההשלכות ההתנהגותיות הן Acting out, אלימות ומניפולטיביות. התוספת המשמעותית של מחקר זה היא הוספת שני הרצפים להלן ובאמצעותם בחינת ארבע ההבניות.

שני הרצפים עליהם מצויות הבניות הילד:

1. בין הכחשה להודאה בקיומה של אלימות בין-הורית
 2. נטייה לקחת את צד ההורה התוקף או הנתקף. האם הילד בחר לצדד באחד ההורים, או שרוי בין שניהם.
- מיקום הילד על פני רצפים אלו קשור האחד בשני, כך שככל שהילד מכיר ומודע למתרחש, עולה הסבירות כי יצדד בצד זה או אחר של הקונפליקט. התגובות הרגשיות וההתנהגותיות גם הן קשורות ויכולות לחזק או להחליש אחת את השניה.

נטייה להכיר באלימות			נטייה לצדד באחד ההורים			
רמת הודאה גבוהה	רמת הודאה נמוכה	הכחשה מוחלטת	נאמנות לתוקף	נאמנות אמביוולנטית	נאמנות לקורבן	הבניות

-	-	V	-	-	-	חיים עם סוד
-	V	-	-	V	-	חיים עם קונפליקט נאמנות
V	-	-	-	-	V	חיים עם טרור ופחד
V	-	-	V	-	-	חיים בקונטקסט אגרסיבי ומכוון שליטה

הטבלה הבאה יחד עם שאלות פתוחות יכולה להוות קווים מנחים להערכה קלינית על בסיס תפיסת המציאות של הילד ויחוס המשמעויות שלו:

תמה	תפיסת המציאות	הבניית משמעות
חיים עם סוד	האם משהו קרה? מה בדיוק קרה? האם באמת שמעתי או ראיתי את זה?	מה זה אומר? האם זו אלימות או אהבה? מה אני אמור לדעת או לזכור? מה אני אמור לספר? למי?
חיים בקונפליקט נאמנות	האם האלימות התרחשה? מה ראיתי או שמעתי? מי עשה מה למי? מי התחיל את הכל?	מיהו הקורבן האמיתי? מי הוא התוקף האמיתי? מי בסדר ומי לא בסדר? במי עלי לצדד? האם אני טוב או רע? האם העולם הוגן?
חיים עם טרור ופחד	האלימות אכן התרחשה אני עד	העולם מבשר רעות, לא בטוח, אלים, בלתי צפוי ומפחיד. אני חסר אונים
חיים בקונטקסט אגרסיבי ומכוון שליטה	האלימות אכן התרחשה אני עד	אלימות משתלמת, אני יכול לשלוט במתרחש בחיים על ידי אלימות, קורבנות הן רעים, הם מפסידים, תוקפים מנצחים.

סיכום:

האירוע האלים דורש תגובה מיידית, התגובה בה בוחר הילד (חיים עם סוד, עם קונפליקט נאמנות, עם פחד וטרור או בקונטקסט אגרסיבי ומכונן שליטה) לא משנה את העובדה כי הרגשות המערבים הינם מנטרלים ומשתקים, ועל כן קשה מאוד להגיב. הניגוד בין הצורך בתגובה לבין חוסר היכולת להגיב מעצימים את תחושת האימפוטנציה וחוסר האונים. הילד עומד שנית בקונפליקט בו הוא יכול רק להפסיד - לבחור נאמנות להורה אחד ולאבד את השני, או לא לבחור ולהסתכן באובדן שני ההורים. המשפחה הופכת לאוסף אינדיבידואלים בודדים, השרויים איש איש בבעיות קיומיות חריפות הקשורות באלימות. ניתן לצפות שהילד יתכנס בעצמו ויאבד קשר עם העולם החיצוני בין אם הוא נמנע מפחד, או לא סומך על אף אחד או שלא סומכים עליו. גם במידה וילדים אלו מנסים ליצור קשרים עם אחרים, מצבם הבלתי אפשרי וכאבם לרוב יקבלו חיזוק ואישור מן המתרחש. אין להם בסיס ביתי בטוח לצאת ולחזור אליו, הם נוטים לנסות להשאיר את הבית מאחוריהם, אך הוא הופך לחסם ביחסיהם עם אחרים ומוחזק כסוד. ללא נאמנויות או בסיס ביתי, וללא תחושת זכויות ושייכות, הילדים חיים חיי פליטים על משקל "גר הייתי בארץ נכרייה" (שמות, 18:3)

החוקרים טוענים כי דפוסי ההבניה על אף שינויים קלים נשארים גם בבגרות. המודל פותח על מנת לאפשר הבנה טובה יותר של הילד. הדגש הוא על החוויה ההטרואגנית של הילד, כאשר ממפים את התפיסות השונות ואת המיקום על גבי הרצפים השונים - ניתן להתאים שיטת טיפול הטרואגנית ואדיוסניקרטית עבור אותו ילד/מבוגר ספציפי. הרציונל הוא שכל ילד חווה את האלימות הבין-הורית שונה, תגובותיו שונות וההשפעה ההתפתחותית, רגשית, חברתית עליו שונה.

החוקרים זיהו 3 קבוצות ילדים בסיכון:

1. ילדים החיים עם סוד- הכחשת החוויה מובילה להתנהגות נמנעת.
2. ילדים החיים בקונפליקט נאמנות- חיים בכאוס ונסחפים.
3. ילדים החיים בטרור ופחד וילדים החיים בקונטקסט אגרסיבי ומכונן שליטה- תפיסת עולם דטרמיניסטית, דיכוטומית.

על אף שיש להגן ולאפשר חוויה מתקנת לכל הילדים הללו, יש להתאים את התכנית השיקומית לצרכיהם ולתפיסת עולמם הייחודית. לדוגמה: הקבוצה המכחישה נמצאת בסיכון רב יותר לפגיעה פיזית, אך יש גם ללמדם מוכנות לסכנה וכן לאפשר עבודה על הרגשות המודחקים. הקבוצה החיה בכאוס יחד עם הקבוצה בעלת תפיסת העולם הדטרמיניסטית, מודעות לאלימות ומכירות בה ברמות שונות, אך צריכות לפתח תפיסת עולם גמישה יותר המכירה בכך שהעולם לא תמיד צפוי וברור (הקבוצה הדטרמיניסטית) או שהעולם כן ניתן להבנה וצפייה יותר משחשבו (הקבוצה הכאוטית).

ברמת הכללה גבוהה יותר, על הילדים ללמוד כי אדם לא יכול להיות בשליטה מוחלטת או חוסר שליטה מוחלט על עולמו, וכי גישות קיצון כאלו אינן ריאליות. יש לזכור גם כי באפשרות הילדים לעבור בין הבניות אלו והטיפול צריך להיות פתוח ומאפשר שינויים שכאלו.

החוקרים מציעים כי מחקר עתידי, שיציע כלי שיסתמך על CBCL ועל המודל שהציעו הבנת עולמם של הילדים ואת חוויותיהם. ניתן לעשות זאת על ידי בחינת שינויים בהבניות ובמתן המשמעויות לאלימות לאורך זמן, יחד עם לקיחה בחשבון של משתני מגדר, גיל, יחסי הורים-ילדים, תדירות וחומרת האלימות הבין-הורית.